

менти. Все таки „гравітація до нічого“ в цій концепції завжди буде „покутувати“, бо хто пояснює будову світу „a posteriori“, той (під сугестією „чуття буденности“) має тенденцію пояснити світ геть наскрізь, без усяких решток, виелемінувати всяку справжню тайну з генези світу, звести все велике на мале.

Наш поет І. Франко добре схопив цю психіку, коли кличе: „Нема нічого, лиш атом, момент і рух молекулярний!...“ Справді, різницю між вірою й невірою найвимовніше можна б віддати ось таким укладом: „На початку був Бог“ (теїсти) — „на початку було ніщо“ (атеїсти).

Неодного при пояснюванні світу звела й зводить аналогія з нашого власного життя. При всяких наших конструкціях (будовах, машинах і т. ін.) ми йдемо від малого до великого, від простого до зложеного. Отже ніби й світ таким ладом повстав. Але ж ця аналогія не доведена до кінця, бо при ній не згадується, що треба згадати, а саме: що при всякій людській конструкції чинний людський розум, як справжній автор конструкції. Отже в дійсності також у людському творенні веде шлях від великого до меншого, себто від людського розуму до його твору.

Світ міг розвинутися з малих початків, якщо крім складників світу ще є Бог, Творець світу. Але якщо Бога нема, то світу ніяк не можна вивести з малих початків, бо тоді його шлях був би в абсолютному значінні шляхом „від малого до великого“, отже наслідки не мали б своєї достатньої причини, а це значить, що світ треба б виводити з нічого.

Це не випадок, що перші грецькі філософи, гільозоїсти, пояснювали світ шляхом „від малого до великого“ і наводили як творчі складники світу воду, повітря, вогонь, землю — тощо. Ми вже попередню сказали, що люди мають схильність уявляти собі всяку природничу проблему простішою, ніж вона є. Це не тільки з наївности, але й з тенденції. Найбільш вартне для нас таке пояснення, котре нас робить „панамі ситуації“, себто дає нам таке знання конструкції предмету, що ми й самі вже можемо таку конструкцію уложити. Цього роду пояснення приманливе також при розгляданні генези цілого світу. Коли скажемо: „на початку був Бог“, тоді ми вже не є „панамі ситуації“, бо виринають незбагнуті тайни й закони, що їх нам годі нагнути по нашій уподобі.

Коли ж скажемо: „на початку було ніщо“, тоді ми є „панамі ситуації“, бо над нами нема нікого мудрішого від нас, і нема таких тайн, що їх ми не розв'язали б, якщо не сьогодні, то завтра. Ось тут джерело раціоналізму й атеїзму — в цій тенденції (а „чуття буденности“ годує її, ніби доказує правдивість її перспективи на світ).

*

Грецькі гільозоїсти приписували своїм творчим складникам світу різні внутрішні прикмети, як любов та ненависть і навіть

розум (Геракліт). А атомісти підсунулися якнайближче до „нічого“: їх складники світу, „порожнє“ (простір) і „повне“ (атоми), не мають ніяких внутрішніх прикмет і не підлягають ніяким законам. Атоми діють на себе тільки механічно, притиском та ударом; у порожньому просторі вони вічно падають вділ, творять різні вири, різно чіпляються себе, бо мають різні форми (зовнішні прикмети). У цій вічній метушні атоми творять безконечно численні структури, переважно недоладні (недоцільні), що мусять розкладатися; але денедє, по безчисленних невдачах, зовсім випадково, мусять їм удатися й путні (ніби доцільні) структури, що здібні продовжати своє існування. Саме таким способом, „збігом атомів“ (concursum atomorum), повстав наш земний світ. Усяка доцільність у ньому є „a posteriori“. Це тільки „ніби доцільність“, що повстала без усякого пляну, а не справжня доцільність, „a priori“ обдуманна.

Атомісти й для „богів“ найшли місце у своїй системі — але цілком зеперечили божество. „Боги“ атомістів це випадкові креатури атомів на звіздах, як на землі люди. Тільки що „боги“ щасливіші й мудріші, та вони нічого не знають про нас і не журяться нашим земним світом.

Світогляд старинних атомістів це ідеал для всіх тих, що хочуть пояснити будову світу „a posteriori“. Та цей ідеал у чистій своїй формі міг удержуватися тільки при наївних поглядах на матерію й життя. Він тужив за фізикою й хемією, бо надіявся, що вони виправдають його — а вони (о, іроніє!) викопали гріб для нього. Фізика й хемія, запускаючись у щораз дальші глибини, викрили, що в природі всюди внутрішні прикмети й закони — закони в атомах і в найбільших космічних системах, закони „a priori“, що простолінійно вели саме до такої будови світу, яка йому питома, закони ритму, пропорції й гармонії. „Але ж пляни будівель, що їх виконує природа, замкнені в самих атомах; вони повні чудес і тайн“ (Bragg). Переможцем вийшов старинний Пітагор, що навчав про „пляни a priori“ в природі, яких виразом є число й пропорція.

Завдяки розвиткові новітніх природничих наук ми найшлися в такому положенні, що всі люди повинні б щиро признати: Так, будова світу походить „a priori“!

І певно всі це признали б, якби це не було рівнозначне з тим, що Бог існує. Котрим Бог заваджає, ті — не зважаючи на все — шукають викруту: одні покликаються на те, що „ще не знаємо всього“, отже ніби все таки маємо право пояснювати будову світу „a posteriori“; інші, як тільки можуть, скривають справжній характер свого пояснення, штучно зшивають „a posteriori“ і „a priori“, говорять півтонами, не договоряють до кінця, втікають від остаточної синтези своїх понять... Чуття й тенденція мають свою „льогіку“!

Ch. Darwin застосував світогляд старинних атомістів до органічного світу. Не зовсім відкрито, бо покликається на Бога, що перші початки земного життя від нього походять.

Стільки сказав і над тим більш не пригадується. А далі подає такі поняття й принципи, що всю доцільність, усі форми й усю красу в органічному світі виводить „а posteriori“. „Природний добір“, той „сліпий бог“ Darwin-a, що ніби є автором усіх органічних форм (Дарвін виразно завважує, що „природний добір“ діє на сліпо), у безчисленних випадках витворював також недоладні органічні форми, але при житті могли вдержатися тільки доладні форми... І тут та сама „льотерія“, що в старинних атомістів: у безконечно численних випадках мусить дещо найтися й путне...

Та хто не приймає пляну „а priori“, той не має іншого шляху, щоб дійти до тієї доцільности, яка є в природі. Якщо світу не сотворив Бог, то світ мусів витворитися сам. Коли ж світ мав у собі пляни „а priori“, то від кого дістав ті пляни? Отже лишається, що світ, якщо Бога нема, витворився сам „льотерійним способом“ старинних атомістів.

Але ж у природі нема льотерії! Нема її в хемії, ані в біології. В кожній зародковій клітині „а priori“ докладно визначене, що з неї має розвинутися: всі родові, відмінкові й індивідуальні прикмети майбутньої істоти.

Це так сьогодні, так було вчора — також на початку світу не могло бути інакше. Навіть коли б усі органічні роди, що колись були і що тепер є на землі, розвинулися з однієї й тієї самої первісної клітини, то в тій клітині мусило б бути „а priori“ визначене все, що з неї колись мало розвинутися. Ніяка інакша еволюція неможлива, як тільки еволюція „а priori“.

Як у людській машині все є „а priori“ (машина є „вплоченням“ ідеї інженера), так само у світі все є „а priori“ — уложене й передбачене Творцем.

Інженер — це більший стиль буття, ніж машина. Так само Первопричина світу мусить мати більший стиль буття, ніж світ. Взагалі творець більший, ніж його твір; Бог більший, ніж світ; природа більша, ніж наше „я“; мудрість природи більша, ніж наша.

Значить, квестії: „чи Бог існує“ і „чи світ Богом сотворений“, коли визволилися від памороки „чуття нічогости“, для нас сьогодні вже не існують.

Зате вічно відкритими залишаються квестії: Який є Бог? Та яке є призначення світу?

Зло й терпіння у світі, „безсердечність“ у системі природи („боротьба за існування“), недуги і смерть, „марнота життя“ інтригують наш ум, тому шукаємо щораз нової, щораз глибшої розв'язки проблеми „призначення світу“.

Всі люди погоджуються в тому, що наш світ „ембріональний“, оконечно ще невикінчений. Але ті, котрі вірять у Бога, приймають, що сам Бог викінчить його („другий світ“). А котрі в Бога не вірять, ті приймають, що це має зробити сама людина — своєю наукою і культурою.

І тут та сама різниця: одні обстоюють „а priori“ у будові світу, другі обстоюють „а posteriori“.